

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2341>

Number: 30 , p. 57-68, Winter I 2014

İSPANYA'DA ENDÜLÜS-İSLAM MEDENİYETİNDEN KALAN İZLER VE ESERLER-VII: MADRID, TOLEDO VE GUADALAJARA

*THE REMAINS AND ARTIFACTS OF ANDALUSIAN-ISLAMIC CIVILIZATION
IN SPAIN-VII: MADRID, TOLEDO AND GUADALAJARA*

Doç. Dr. Lütfi ŞEYBAN

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

Özet

Bugün bu şehirlerde, Endülüs devirlerinden, birkaç mimari eserden başka görünürde pek bir şey kalmamıştır dense yanlış olmaz. Endülüs'te Maşrik-Mağrib-İber sanatlarının âhenkli bir karışımından doğan yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. Motif, desen ve her çeşit süslemeleriyle bu sanat, İslâm sanatının en güzel örneklerinden birisidir. Müslüman ve Hıristiyan mimarlar ile sanatkârlar bu sanatı oluşturmak için birlikte çalışmışlardır. Mağribî, Bizans ve Avrupa etkileri Maşrik geleneklerine karışarak ortaya neredeyse eşsiz sentez şaheserler meydana getirmiştir.

Endülüs'ü her bakımdan emsallerinden farklı kılan ve onu daha ileri noktalara taşıyan hususiyetlerin başında, şüphesiz Endülüslülerin ilim, tarım ve ticaret alanlarında sergiledikleri üstün gayretleri gelmektedir. Bu nedenle, İspanya'da yenilenme, Barbar kavimler vasıtasıyla kuzeyden değil, Müslüman fâtilhler vasıtasıyla güneyden gelmiştir. Bu gelişme, bir fetih olmanın çok daha ötesinde bir medeniyet hamlesiydi. Bu sayede İspanya'da VIII-XV. yüzyıllar arasında bütün Ortaçağ boyunca Avrupa'nın bilinen en zengin ve en parlak medeniyeti doğup gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Endülüs, İzler, Eserler, Endülüs-İslam Sanatı

Abstract

In the last century and today, in Spain or the Iberian Peninsula, nothing else left practically from Islamic heritage except several architectural works. Architectural works are in several cities (Cordoba, Granada and Seville). They are using as tourist attractions. The Mudéjar Style (Arte Mudejar) in architecture that caused by Islamic influence used in a lot of Spanish buildings. And should count the about four thousand Arabic words of Spanish in the Islamic heritage-listed from the past.

In Al-Andalus has emerged a new style was born from harmonious blend of Mashreq-Maghreb-Iberian art. With the all kinds of motifs, patterns and decorations, this art is one of the most beautiful examples of Islamic art. Muslim and Christian architects and artists worked together to create this art. Mingling the Maghribi, Byzantine and European influences with Mashrik traditions emerged unique synthesis masterpieces.

On top of specialities that makes Al-Andalus different from their counterparts and carry it further points there are certainly their their outstanding efforts in science, agriculture, and trade. Therefore, the regeneration of Spain came not through the northern barbarian tribes, but has from the south by the Muslim conquerors. This development was a civilization move much more than being a conquering. In this way, the most brilliant and developed civilization known during the Middle Ages of Europe was born in Spain in VIII-XVth centuries.

Key Words: Spain, Al-Andalus, Remains, Artifacts, Art of Al-Andalus-Islam

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, tarihte asırlarca Müslümanların yurdu olmuş olan Endülüs'te inşa edilmiş olan medeniyetten artakalan ve bugüne gelebilen eserlere dikkat çekmek, bir başka deyişle, Endülüs'ten geriye bugün neler kalmıştır sorusuna cevap verebilmektir.

İspanyol yazar Miguel de Unamuno der ki: "Allah'tan başka Tanrı yoktur (İslam hâkimiyeti), yaşam düştür (Don Kişot) ve topraklarımda güneş batmasın (XVII. Yüzyıl'ın İspanya İmparatorluğu), bunları anımsar insan Kastilya ovalarını seyrederken."¹

Söylenmese de vurgulanmasa da tarih boyunca Hıristiyanlık inancına sınıksı sarılmasıyla ün salan İspanya'nın birçok yeri Hıristiyan olmayan, hatta Hıristiyanlığa karşıt bir kültürün izlerini taşıyor. Hıristiyanlık ile yarımadayı paylaşmış olan o kültürün izleri Hıristiyanlık-öncesi döneminkiler veya pagan Roma'nunkiler gibi kazıbilimine mâl olmuş değiller, bilakis yaşayan ve binbir biçimde varlığını hâlâ sürdüren izlerdir. Hem çevrede görüyorsunuz o izleri hem insanlarda. Çoğu zaman da İspanya'yı 'bir başka Avrupa' yapan şey olarak yalnızca sezinliyorsunuz. Cordoba'da bin yıllık Yahudi mahallesinin daracık sokaklarında İbn Rüş'tün heykeliyle burun buruna gelirsiniz. Kurtuba Ulucâmii'nin kemerleri altında Avrupa'yı hepten unutur, kendinizi Şam'da bulursunuz. İber Yarımadası'nda doğmak demek, milli kültüründen güçlü bir dinsel inancı devralmak olduğu kadar, ona karşıt ve onun kadar mutlakçı başka inançların bilincini özümsemek, hatta kimi durumlarda çekiciliğini duymak demektir. İşte bu, İspanyollara geniş bir bakış açısı sağlayan iyi bir çelişkidir. İspanyol kültüründe İslam varlığı bastırılmış, unutturulmuş ve yadsınmış da olsa, kendini

¹ Gül Işık, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, Metis, İstanbul 2005, s. 49

dolaylı ya da dolaysız binbir yoldan duyurmuştur. O etkinin oranını ve ayrıntılarını bilimsel olarak hesaplamak artık herhalde olanaksızdır.²

Bütün dünyada kabul edildiği gibi, bugün Endülüs kelimesi Müslümanların kafasında geçmişin ihtişamını ve şanını canlandırır. Fakat aynı zamanda Ortaçağ'da İslâmiyet'in gücünün doruğunda olduğu günlerin geride kaldığını hatırlatarak hüznün doğurur. İspanya'daki 800 yıllık Müslüman yönetimi, Müslüman-Hıristiyan-Yahudi kültürlerinin yan yana geliştiği zengin bir kültürel, düşünsel ve ticarî hayat meydana getirerek bütün Avrupa'da uygarlığın doruk noktalarından biri olmuştur.³

İspanyolların kendi tarihlerinin çok önemli bir parçası olan Endülüs devirlerine nasıl baktıkları da mühim bir mevzudur. Bunu Robert Irwin'in tespitleriyle özetlemek mümkündür: "Modern çağda cahil, yozlaşmış ve tembel Katolik İspanyolunu, kültürlü Endülüslü atalarıyla karşılaştırmak pek çok Amerikalı ve Avrupalı yazarlar arasında son derece yaygındı. Bu yüzden de birçok İspanyolun Endülüs Müslüman mirasına kararsızlıkla hatta düşmanca yaklaşması pek şaşırtıcı değildir. 19. ve 20. Yüzyıllarda, İspanya'nın tam anlamıyla çağdaş bir Avrupalı ulus olmasını engelleyen şeyin özellikle Arap barbarlığı olduğunu ileri sürmek İspanyollar için çok alışıldık bir durumdu. Onlarda Müslümanların kültürel eserlerini Hıristiyanlara mâletme eğilimi de vardı. Daha çok milliyetçi düşünürlerde yaygın olan olumsuz bakışa karşın, liberal aydınlar ile Cumhuriyetçiler arasında Endülüs geçmişi ve kültürüyle gurur duymak ve 1492'den sonra Katoliklerin Müslümanlar ile Yahudilere uyguladıkları zulme üzülmek yaygındı".⁴

İspanya'da Müslümanlar, gerek dışarıdan gelen gerekse bizzat ülke insanları arasından ihtida eden kişilerin artmasıyla, 1980'li yıllardan itibaren çoğalmaya başladılar. Özellikle Endülüs'te birçok İspanyol, Müslümanlardan devraldıkları kültürel mirası keşfediyor ve Müslüman oluyor.⁵

A. MECRÎT (MADRİD)

1. Şehrin Tarihî Nitelikleri

Bugün İspanya'nın başkentidir fakat Endülüs tarihinde önemli bir yeri yoktur. Müslümanların IX. yüzyıl ortalarında kurduğu küçük bir kasabadır. İnşasını Emevî emîrlerinden Muhammed b. Abdurrahman (852-866) 860 yılı civarında emretmiştir.

² Işık, s. 57-59

³ Graham E. Fuller - Ian O. Lesser, *Kuşatılanlar: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği*, çev. Özden Arıkan, Sabah, İstanbul 1996, s. 29

⁴ Robert Irwin, *Elhamra*, çev. Fatma Uslu, YKY, İstanbul 2007, s. 150-154

⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bakınız. Muhammed Abdullah İnân, *el-Âsâru'l-Endelüsiyyeti'l-bâkıye fi İsbanya ve'l-Burtugal*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997. İslâm kültürü ve sanatının Batı'ya tesirleri üzerine daha fazla bilgi için bakınız: W. Montgomery Watt, "İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri", çev. Hulusi Yavuz, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, haz. Heyet, Çağ (Esra), III, Konya 1994; Bekir Karlığa, *İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera, İstanbul 2004; Abdurrahman Bedevî, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rolü*, İz, İstanbul 2002

Tuleytula'nın (Toledo) kuzeyinde Vâdî'r-Remle (Guadarrama) dağı üzerine inşâ edilmiş olması, onun kuzey sınır bölgesini Hıristiyan saldırılarına karşı savunmada önemli stratejik bir nokta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kalesi ve ulucâmisiiyle daha çok sınır koruma birlikleri mensubu mücahitlerin yaşadığı bir yer olmuştur.

Mecrît, iki buçuk asır kadar bölgenin ana savunma noktalarından biri olarak Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında cereyan eden sayısız savaşta mühim rol oynamıştır. Ancak, Endülüslüler bu bölgeyi üç asra yakın bir süre ellerinde tuttuktan sonra kaybetmişlerdir. Mecrît'in 1083'te düşmesinin ardından, daha önemli büyük bir şehir olan Tuleytula 1085 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso'nun eline geçmiştir. VI. Alfonso, Mecrît ulucâmisini yıkarak yerine kilise inşâ ettirmiştir. Bu kilise sonraki yıllarda Nuestra Señora de Almedina adıyla anılır olmuştur.

Zamanla Mecrît, havâsının ve doğasının güzelliği sebebiyle Hıristiyan krallar tarafından avlanma ve gezi yeri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Önce Kastilya kralı IV. Henri (1425-1474) Endülüs kalesinin bulunduğu yere bir kasır (alcazar) inşâ ettirmiş ve ardından imparator V. Karl (1500-1558) buraya sıkça gelir olmuştur. Son olarak Karl'ın oğlu II. Filip (1558-1598) 1561 yılında, Mecrît'in güneyine büyük bir kasır yani El Escorial'i inşâ ettirerek burayı kendisine yönetim merkezi ya da başşehir haline getirmiştir. İşte o tarihten sonra Mecrît İspanya Krallığı'nın başkenti haline gelmiştir.

Savunma noktası olmasına rağmen bu küçük beldeden önemli âlimler çıkmıştır. Meselâ, muhaddis Saîd b. Sâlim es-Sağrî (ö. 376/986) ile meşhur astronomi âlimi Ebu'l-Kâsım Mesleme el-Mecrîtî el-Kurtubî (ö. 398/1007) ilk anda akla gelenlerden ikisidir.⁶

2. El Escorial Manastırı Kütüphanesi (Biblioteca del Monasterio de El Escorial)

İspanya kraliyetinin tarihî rezidanslarından birisi sayılan San Lorenzo de El Escorial Manastırı ve Kütüphanesi, başkent Madrid'in kuzeybatısında ve ona yaklaşık 45 km uzaklıktaki San Lorenzo de El Escorial kasabasında bulunmaktadır. 10 Ağustos 1558 tarihinde Fransa'ya karşı kazanılan Saint Quentin zaferinin anısına inşâ edilmiştir. Bu manastır kraliyet sarayı, müze ve okul gibi işlevlere sahip olmuştur. Kısaca El Escorial veya Escorial olarak bilinir. Tarihî ve kültürel öneme sahip iki yapı topluluğundan oluşur: Kraliyet manastırı ve bir kraliyet av köşkü olan La Granjilla de La Fresneda. Klasik ve yalın bir İtalyan Rönesansı örneği olan yapının inşasına II. Filip'in krallığı döneminde, 1563 yılında başlanmış ve 21 yıl süren çalışmalardan sonra 1584 yılında tamamlanmıştır. Kütüphanesi ise dünyanın en önemli tarihî kütüphanelerinden birisidir. İspanya'nın ilk halk kütüphanesi olmasının yanı sıra, XV.

⁶ Muhammed Abdullah İnân, *el-Âsâru'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fi İsbanya ve'l-Burtugal*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997, s. 331-332. Daha fazla bilgi için bkz. Emîr Şekîb Arslan, *el-Hulelü's-Sündüsiyye fi'l-ahbâr ve'l-âsâri'l-Endelüsiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kâhire 1936, I, 237 vd.; "Madrid", çevrimiçi (<http://muslimheritage.com/topics/default.cfm?TaxonomyTypeID=21&TaxonomySubTypeID=111&TaxonomyThirdLevelID=-1&ArticleID=431>), FTSC Limited, Ağustos 2004

ve XVI. yüzyıllara ait 45 bine yakın matbu eser ve 5 bine yakın Arapça, Lâtince ve İspanyolca el yazması barındırmaktadır.⁷

Buradaki İslami el yazmalarının bir kısmı son senelerde Milli Kütüphane'ye taşınmıştır.

3. Ulusal Arkeoloji Müzesi (Museo Arqueológico Nacional, el Instituto Valencia de Don Juan) ve Askerî Tarih Arşivi (Archivo Historico Militar)

Museo Arqueológico Nacional, Calle de Fortyny üzerindedir. İçinde Endülüslülerden ve Müdeccenlerden kalan pekçok eser bulunmaktadır. Müslüman mezarlıklarının yok edilen binlerce mezar şâhidesinden geriye kalan üçbeş tanesi de buradadır.

Archivo Historico Militar'da Endülüs'ün düşüşüyle ilgili eserleri barındıran küçük bir bölüm mevcuttur. Eserler arasında en mühimi ve meşhur olanı, son Endülüs emîri ya da sultanı Ebû Abdullah es-Sağîr'in, Endülüs'ün elde kalan son parçası Gırnata'yı İspanya'nın "Katolik Krallar"ı İzabel ile Ferdinand'a teslim anlaşmasını kabul ettiğini beyan eden ve kendi el yazısıyla yazmış olduğu mektubudur. Muhammed b. Ali b. Nasr adıyla imzaladığı ve kendi mührünü bastığı belgenin tarihi 23 Ramazan 898/8 Temmuz 1493'tür. Demek ki, son imza 2 Ocak 1492'de gerçekleşen işgalden sonraki yıl atılmıştır. Mektupta, Arapça metnin Kastilceye tercümesi de mevcuttur.

"el-Hamdü lillâh, ilâ's-sultân ve's-sultâne ezyâfi, ene'l-emîr Muhammed b. Ali b. Nasr hadîmüküm, vasaletnî min makâmikümi'l-aliyyi el-akîdü, ve fihâ cemû'l-füsûl ellezî akadehâ annî ve bikümü't-takdîmü min hadîmî'l-kâid Ebu'l-Kâsım el-Melîh.." diye devam eden mektubun esasî şudur ki, sultan artık Endülüs'ü Ekim 1493'e kadar kesin olarak terk ederek Mağrib'e gidiyor.

Bu mektuptan başka, diğer önemli bir parça yine son sultan Ebû Abdullah'a ait olduğu beyan edilen bir abadır (Capa de Boabdil). İhtimaldir ki, bu aba Hıristiyanların eline 1483 yılı Nisan ayında geçmiştir. Çünkü o tarihte Ebû Abdullah daha genç bir sultan iken Kastilyalılara karşı giriştiği Hısnü'l-Lesâne savaşında yenilmiş ve esir düşmüştü. Üç yıl kadar süren esaretten sonra yeniden Gırnata'ya dönmüştü. İşte bu esnada abası zafer alâmeti olarak alınmış ve muhafaza edilmiş olmalıdır.

Diğer bir Endülüs eseri de, emîr Ali el-Attâr'ın (Aliatar) kılıcıdır. Son sultan Ebû Abdullah'ın kızı Meryem ile evli olan Ali, Hıristiyanlar ile yapılan savaşlarda büyük gayret göstermiş kahraman bir mücâhit komutandı. 1482 Yılında 80 yaşında bir ihtiyar olmasına rağmen Lûşe ya da Levşe'yi (Loja) Hıristiyan saldırılarına karşı mahâretle savunmuştur. Bu kılıç ise, Hısnü'l-Lesâne savaşında sultanın yanında savaşırken onunla birlikte esir alındığı zaman Hıristiyanların eline geçmiştir.⁸

⁷ El Escorial hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şekîb Arslan, I, 246 vd.; Henry Kamen, *The Escorial: Art and Power in the Renaissance*, Yale University Press, New Haven – Connecticut 2010; (Çevrimiçi) <http://whc.unesco.org/en/list/318>, 26.06.2011

⁸ İnân, s. 334-335

4. Millî Kütüphane (Biblioteca Nacional de España), Museo del Ejercito ve Lazaro Galdiano Vakfı Müzesi (Fundacion Lazaro Galdiano Museo)

Burada, çoğu Escorial'den nakledilen İslâmî yazmalar bulunmaktadır. Tarih Arşivi (Archivos Historicos) kısmında ise daha çok Tuleytula'daki manastırdan nakledilen vesikalar vardır. Araştırmacılar için enaz bir haftadan başlayarak uzunca süreli çalışma mekânıdır. Araştırmacı kabulü için bazı evrakları önceden hazırlanması gerekmektedir.⁹

Museo del Ejercito, İslami dönemden bazı objeleri barındırmaktadır.¹⁰

Fundacion Lazaro Galdiano Museo ise, 4 Katlı müzede ağırlıklı olarak Yeniçağ-Yakınçağ'a ait bol miktarda eser mevcuttur. Özellikle silah koleksiyonu harp tarihi bakımından görmeğe değerlidir. Müslümanları ilgilendiren ise Müdeccen yapımı 2 ahşap sandık ile XIV. yüzyıldan kalma bir Nasrî tekstil parçası olduğu belirtilse de, biz çalışma gezimiz esnasında bu parçalara rastlayabilmiş değiliz.

B. TULEYTULA (TOLEDO)

1. Şehrin tarihî ve kültürel değeri

Endülüs ya da İspanya topraklarının tam ortasında yer alan şehir, İber Yarımadası'nın savunması bakımından en kritik stratejik noktayı teşkil etmektedir.¹¹ Nitekim 1085 yılında Hıristiyanların eline geçtikten sonra 1212 yılına kadar geçen 127 yıllık süre içinde Endülüs topraklarının çoğu Müslümanların elinden çıkmıştır.

Tuleytula 711 yılından 1085 yılına kadar 374 yıl İslâm hâkimiyetinde kalmıştır. Kaybı üzerine Endülüslü bir şâir şöyle diyerek adeta Endülüs'ün imdat butonuna basmıştır:

Ey Endülüslüler! Şimdi yükleri hazırlama zamanıdır!

Artık burada kalmak apaçık bir hatadır.

Elbisenin yandan sökülmesidir aslolan,

Fakat görüyorum ki Endülüs'ünki sökülmekte tam ortasından!

Şerre komşu olan onun zararlarından emin mi kalır?

Yılanlarla aynı sandıkta nasıl olur da yaşanır?

XIII. Yüzyıldan itibaren yani kaybından sonraki birbuçuk asır içinde, İspanya krallıklarına komşu ülkelerden Hıristiyan ziyaretçiler Tuleytula'ya akın eder hale gelmişti. Çünkü bu şehrin İslâm mirası onları çok etkiliyor, mimarisine ve bilimsel birikimini yansıtan kütüphanesine hayran oluyorlardı. O zamanlar, kuzeyli ülkeler evlilik ve diğer dinî-siyasi bağlar vasıtasıyla Pireneler'in güneyindeki İspanya krallıklarıyla çeşitli ilişkiler geliştirmiş bulunuyorlardı. Bu şehre bilimsel Arapça eserleri veya tercümelerini temin etmek amacıyla gelenler çoktu.

⁹ Adresi: Paseo de Recoletos, 20-22, 28071, tel: 915 807 800, website: www.bne.es, e-mail: acceso@bne.es

¹⁰ Müze bilgileri için bkz. www.museo.ejercito.es

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Ainaud de Lasarte, J., *Toledo*, Barcelona 1947; Evariste Levi-Provençal, "Toledo", *IA*, XII/1, 427-430

Müslümanların zamanında Tuleytula'nın buğdayı senelerce bozulmaz ve güvellenmez, bir nesilden sonraki nesle aktarılabilirdi. Bu şehrin zaferânı da çok değerli olup, hem Endülüs'te kullanılır hem de birçok ülkeye ihraç edilirdi.¹²

Bugün Müslüman etkisinin izlerine Toledo'nun her köşesinde rastlanmaktadır. Dar ve doğuya özgü görünümlü caddeleri ile tıpkı Müslümanların hüküm sürdüğü günlerdeki gibi kadınlara mahsus odaları veya haremi ve küçük iç-avlusunu bulunan evler bu cümledendir. Cumbalı pencerelerin arkasında gizlenen örtülü/peçeli kadınların ve sokaklarda Arap soylu insanların görülmemesi şaşırtıcı geliyor insana.

Büyük meydanlardan biri olan Zocodover, Endülüs günlerinde bir pazar-yeri olduğu gibi, bugün de Toledo'nun ticarî ve sosyal aktivitelerinin odağı olmaya devam etmektedir. Akşam saatlerinde meydan kalabalıklaştığında insanlar buradan, X. yüzyılda inşa edilen kemer-altı yoluna yöneliyor. Daha yukarılarda ise, eski hisarın yerini alan Alcazar'ın (el-Kasr) kuleleri var. Evlerin düz ve yassı dam/teraslarından eski kapıların ve Alcazar'ın Müslüman istihkâm mevkilerinin muhteşem görüntülerini yakalayabiliyorsunuz.¹³

Bugün bu şehir Ortaçağ karakterini büyük oranda muhafaza eder durumdadır. Yüksek kayalık bir tepeye kurulu, alt yanından derin vâdî içinde akan Tâcu (Tajo) Nehri, uzun ve sağlam bir doğal savunma hattı oluşturmaktadır. Kısaca, insan tarih kokan bu şehirde gezerken, bu müstahkem mevkiin İspanya tarihindeki önemini rahatlıkla hissedebiliyor.

2. Bâbü'l-Merdûm Câmii (Mezquita Cristo de la Luz, Mezquita Toledana de Bib Mardum)

999/1000 Yılında yapılmıştır. Kitâbesinde şu ibare yer alır: "Bismillâhirrahmânirrahîm, ekâme hâzâ'l-mescide Ahmed b. Hadîdî min mâlihî ibtiğâe sevâbillâhi, fetemme bi-avnillâhi alâ yedey Mûsâ b. Alî el-Bennâ' ve saâdeh, fetemme fî'l-Muharrem senete tis'îne ve sülûsi mietin" (Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla, bu mescidi Ahmed b. Hadîdî Allah'tan sevap arzu ederek kendi malından yaptırmıştır. Allah'ın yardımı ve bahşettiği mutluluğuyla Mûsâ b. Ali el-Bennâ'nın ellerinde, 390/999 senesi Muharrem/Aralık ayında tamamlanmıştır).

Çalışma gezimizde camiyi yeni restore edilmiş olduğu için güzel bir halde bulduk. Küçük fakat özellikle mihrap bölmesinin yarım daire mimarisiyle diğerlerinden farklı etkileyici bir havası var. Gidip ziyaret etmeğe fazlasıyla değer bir eser.¹⁴

¹² Ebü'l-Abbâs Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilemsânî el-Makkarî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniüddîn İbnü'l-Hatîb*, thk. Yûsuf M. el-Bukâi, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 129

¹³ E. Rosenthal, "İspanya'da Arap Hâkimiyetinin İzleri", çev. Yusuf Alemdar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X/1, Haziran 2006 (Sivas), s. 253

¹⁴ Adresi: Cuesta de los Carmelitas Descalzos, 10 45002, tel: +34 925254191, e-mail: cristodelaluz@terra.es

3. Casa de las Tornerias Câmii, Puerta del Sol ve Santa Cruz Müzesi

Casa de las Tornerias Câmii (La Mezquita de las Tornerias, Mezquita de la Casa de las Tornerias), muhtemelen XI. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.¹⁵

Puerta del Sol, XIV. Yüzyılda Hospitalier Şövalyeleri tarafından, Nasrî mimarisi tarzında yaptırılmıştır.

Santa Cruz Müzesi, Arapça Kûfî hatlardan oluşan taş-kitabeler ve Endülüs devirlerinden kalma çini ve seramik gibi şaheser özellikte nice emaneti bünyesinde barındırmaktadır.¹⁶

4. Santa Maria la Blanca Sinagogu

XIII. Yüzyılda inşâ edilmiş bir havrâdır. Sonradan Hristiyanlar tarafından kiliseye çevrilmiş ve Santa Maria la Blanca olarak adlandırılmıştır. Mimari tarzı ise, Yahudilerin bir kısmını güneyden kuzey bölgelerine süren Muvahhidler'in tarzıdır.

Bu şehrin Yahudi topluluğu öylesine zengin ve kültürel açıdan öyle öndeydi ki, Garnata dışında Nasrî tarzındaki ilk binayı onlar inşâ ettiler. 1350'lerin Sevilla'sında inşâ edilen Alkazar'ın bânîsi olan Kastilya kralı I. Pedro'nun el-Hamrâ tarzı yapıya olan hayranlığının kaynağı bu sinagog olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü sinagogu inşâ ettiren kişi I. Pedro'nun veziri Yahudi Samuel Ha-Levi Abulafia (İsmail Halevi Ebu'l-Âfiye) idi.

Abulafia, 1360 yılında bu sinagogu el-Hamrâ tarzında yaptırmıştır. Yapıdaki yazıların bazıları İbranice ve bazıları gündelik hayatta halen kullanılan Arapça idi.

Bu sinagog, Abulafia'nın adını yaşatan bir eser olduğu gibi, aynı zamanda ölümüne de neden olmuştur. Şöyle ki, çabuk öfkelenen yapıda bir kral olan Pedro, veziri Abulafia'nın bu görkemli sinagog için yaptığı muazzam harcamaları kraliyet hazinesinden sızdırdığı kanaatine varır ve bu yüzden veziri idam ettirir.

Buranın ibadete tahsis edilen geniş ve yüksek orta-iç mekânı, her biri farklı temeller üzerine oturan sütunlara dayanan 28 adet at-nalı kemerle ayakta durmaktadır. Dâhildeki Endülüs tarzı süslemeler ve çam ağacından özenle işlenmiş çatı, Gırnata'nın usta mimarlarını ve işçilerini hatırlatıyor ziyaretçilere. 1550 Dolaylarında kiliseye çevrilen sinagog, Toledo Başpiskoposu tarafından genişletilmiş ve yaptıkları ahlâk-dışı işlerden dolayı pişmanlık duyan hayat kadınları için bir sığınağa dönüştürülmüştür. Ancak, burada ikamet eden kadınlar arasındaki tövbekârlık günbegün azalmakta olduğundan burası 1600 yılında lağvedilmiştir.¹⁷

5. El Transito Sinagogu (Sinagoga del Transito, Sinagoge del Samuel ha-Levi)

Bunu da I. Pedro'nun veziri Yahudi Samuel Ha-Levi Abulafia (İsmail Halevi Ebu'l-Âfiye) 1357 yılında yaptırmıştır. Etkileyici bir Endülüs Müdeccen (Mudejar) mimarisine sahiptir. İçinde el-Hamrâ'dakilerle neredeyse aynı güzellikte kum ve

¹⁵ Francoise de Montequin, *Compendium of Hispano-Islamic Art and Architecture*, Hamline University Press, Minnesota 1976, s. 209-210. Adresi: Plaza Solarejo, 7

¹⁶ Adres ve ziyaret bilgileri için bkz. www.spain.info/en

¹⁷ Rosenthal, s. 253. Adresi: Reyes Catolicos, 4, tel: +34 925227257, e-mail: santamarialablanca@architoledo.org

kireçli sıvayla yapılmış Endülüs usulü süslemeler, tepesinde ise büyük ustalık ve incelikle sedir ağacından yapılmış bir çatı bulunmaktadır.¹⁸

6. Katedral (Eski Ulucâmi)

Kastilya kralı III. Fernando el Santo (1217-1252) zamanında Tuleytula Ulucâmi yıkılarak yerine bu katedralin inşasına başlanmış, ancak 1492 yılında tamamlanamamıştır. Bazı yerlerinde Endülüs sanatının Müdeccen (Mudejar) üslubuna ait tezyînât örnekleri mevcuttur. Katedral, Müslüman dönemiyle bugün arasındaki irtibatı sağlayan bir köprü mesabesinde. Gotlar tarafından inşa edilen kilise, Târik'ın şehri zapt etmesinden sonra camiye çevrilmişti. Yaklaşık olarak 1032 yılında bu eski bina yıkılmış, yerine yeni ve önemli bir cami yapılmıştı. Bu caminin şadırvanı hâlâ iş görür vaziyettedir. Hatta içindeki suyun çeşitli hastalıklar için şifaya vesile olduğuna inanılır.¹⁹

Toledo Katedrali'nin hazinesi fevkalade kıymetlidir. Sergilenen eşyalar arasında göz kamaştıran mücevherler, altın-gümüş tabaklar ve Merînîler'in sultanı Ebu'l-Hasan'a ait 2 önemli sancak ya da alem mevcuttur. Bunlardan biri, 3.70x2.20 m ebadında ve altın nakışlıdır. Üzerine beyaz renkli harflerle şu ibareler nakşedilmiştir:

"en-Nasru ve't-temkîn ve'l-fethu'l-mübîn li-Mevlânâ Ebî'l-Hasen Emîri'l-Müslimîn" (zafer ve hâkimiyet ve apaçık bir fetih Müminlerin emîri efendimiz Ebu'l-Hasan'a aittir), "Ve mâ'n-nasru illâ min indi'llâhi'l-Azîzi'l-Hakîm" (zefer, ancak Azîz ve Hakîm olan Allah'tandır. Âl-i İmrân Sûresi, âyet 126'dan), "el-Hamdü lillâhi alâ ni'metihî" (nimetlerinden dolayı Allah'a hamdolsun), "el-mülkü'd-dâim" (daimî mülk), "el-izzü'l-kâim" (kalıcı izzet/şeref), "el-yümnü'd-dâim" (kalıcı bereket). Son kısmında da, bu sancağın sultan için el-Beyzâ şehrinde ve Cemâziyelâhir 740/Aralık 1339 tarihinde yapıldığı kayıtlıdır.

Bu eser müzede açık şekilde sergilenirken, ikincisi, üzerine bir papaz elbisesi gerilmiş olduğu için ancak kenarlarından görülebilmektedir.

İkinci sancak daha küçük hacimlidir (2.80x2.20 m). Bunun üzerinde ise şu ibareler yer almaktadır:

"Tü'minûne billâhi ve Rasûlihî ve tucâhidûne fî sebîlillâhi, bi-emvâliküm ve enfüsiküm zâliküm hayrun leküm in küntüm ta'lemûn" (Allah'a ve O'nun Resulü'ne iman edersiniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz sizin için en iyisi budur. es-Saff Sûresi, âyet 11), "Ve mâ'n-nasru illâ min indi'llâh" (yardım yalnız Allah'tandır. Âl-i İmrân Sûresi, âyet 126'dan), "Ve men yetevkkel alâllâhi fehüve hasbüh" (kim Allah'a güvenirse, O ona yeter. Talâk Sûresi, âyet 3'ten), "Nasrun minallâhi ve fethun karîb" (Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih veya Allah'ın nusretiyle fetih yakındır. es-Saff Sûresi, âyet 13), "Ve mâ tevfkî illâ billâh" (başarım ancak Allah ile. Hûd Sûresi, âyet 88), "Yâ eyyühellezîne âmenû hel edüllüküm alâ ticâretin tuncüküm min azâbin elîm" (Ey inananlar, size, sizi acı azaptan

¹⁸ Adresi: Reyes Catolicos, 7

¹⁹ Rosenthal, s. 253

kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? es-Saff Sûresi, âyet 10), “Lâ ilâhe illallâh” (Allah’tan başka tanrı yoktur), “Muhammedün Rasûlullâh” (Muhammed, Allah’ın elçisidir). Son kısmında da, bu sancağın sultan Ebû Yûsuf Yakub b. Abdülhak için Fas (Fez) kasabasında ve Muharrem 712/Mayıs-Haziran 1312 tarihinde yapıldığı yazılıdır. Bu sancaklar İspanyolların eline Salado veya Tarîf Savaşı sonunda geçmiştir. Bu savaş ise, Nasrîler’in yardım talebi üzerine Hıristiyanlara karşı Müslümanlara yardım amacıyla Endülüs’e çıkan Merînî sultanı Ebu’l-Hasan ve müttefiki Nasrî emîri Yûsuf Ebu’l-Haccâc’ın orduları ile Kastilya ordusu arasında, 8 Cemâziyelevvel 741/30 Ekim 1340 tarihinde Tarîf’de gerçekleşmiş ve Müslümanların feci yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Hıristiyanların eline geçen sultanın otağı ve içindekilerden bu 2 seccade ya da duvar halısı, zafer nişânesi olmak üzere Tuleytula katedraline götürülmüştür.²⁰

7. Şehir surları, Alcantara (el-Kantara) ile St. Martin köprüleri ve Cava Hamamı (Baño de la Cava)

Şehrin bazı bölgelerinde, özellikle Antequeruela semtinde parça parça kalan surlar hem Müslümanlar hem de sonraki dönemlerde kullanılmıştır.

Kadîm şehri süsleyen Endülüs menşeli iki köprü vardır. Onlardan biri, hâlâ Arapça ismiyle hatırlanan Alcantara’dır (el-kantara). 977 Yılında el-Mansûr tarafından yaptırılmış olan bu köprü, her ne kadar daha sonraki üç asırda birkaç kez restore edilmiş olsa da hâlâ Endülüslü kimliğini korumaktadır.

Kurtuba halîfesinin IX. yüzyılda inşa ettirdiği ve St. Martin’den günümüze dek bu isimle anılan öteki köprünün değeri, Endülüslü atalarını anımsatan Endülüs tarzı burçları sayesinde artmıştır. Yanında ise, Cava Hamamı adıyla anılan bir Endülüs kulesi bulunmaktadır.

8. Silah, ipek kumaş ve deri üretim atölyeleri; Arap Kapısı (La Puerta Arabe) ve Cervantes heykeli; San Tomé Kilisesi’nin çankulesi (minare)

Endülüs çağlarında silah, ipek kumaş ve deri üretim imalathaneleriyle meşhurdu bu şehir. Bugün de aynı özelliğini devam sürdürmektedir.

La Puerta Arabe, İslâmî dönemden kalma bir kapıdır. Sonradan defalarca restore edilmiştir. Hemen altında ise Cervantes’in heykeli mevcuttur.

San Tomé Kilisesi harika bir kuleye sahiptir. Burası cami iken onun minaresi olan bu kule, cami kiliseye dönüştürüldüğünde yıkılmadan aynen bırakılmıştır. Minarenin tuğla işçiliği muhteşemdir. Bu yapı, içinde yer aldığı dar sokağa kendine has karakterini kazandırmıştır.²¹

9. Santiago El Mayor Kilisesi (Iglesia de Santiago El Mayor del Arrabal), Bisagra Kapısı, Santa Maria de Melque Kilisesi ve Meğâm (Magham) Köyü’ndeki lezzetli toprak

Iglesia de Santiago El Mayor del Arrabal, XIII. Yüzyılda Müdeccen (Mudejar) mimari üslubunda inşa edilmiştir.

²⁰ İnân, s. 83-86

²¹ Rosenthal, s. 254

Bisagra Kapısı (Bâbü's-Sakra, Puerta de Bisagra), Mülûkü't-Tavâif döneminde X. Yüzyılda inşa edilen kapı, şehrin ana giriş kapısıydı.

Santa Maria de Melque Kilisesi, Vizigotlar döneminde 650 yılında inşa edilmiş olup, 10. yüzyılda Müslümanlar tarafından yenilenmesine müsaade edilmiştir. Tuleytula'ya bağlı ve onun 30 km güneyindeki San Martín de Montalbán kasabasında bulunmaktadır. Tam bir Vizigot-Müsta'rib (Visigodo-Mozarab) sanatı örneğidir.²²

Endülüs tarihi kaynaklarında, Tuleytula'nın yakınında bulunan Meğâm (Magham) adlı köydeki dağda, saç yıkamada kullanılan fakat tadı çok lezzetli olduğu için yenebilen bir toprak çeşidinden söz edilir. Hatta bu topraktan yeryüzünün başka hiçbir yerinde bulunmadığı için, buradan Şam, Irak ve Türk diyarları gibi Doğu ülkelerine de ihraç edildiği kaydedilir. Ayrıca, Tuleytula'nın dağlarında demir ve bakır gibi madenlerin bulunduğu da belirtilmektedir.²³

C. VÂDÎLHICÂRE (GUADALAJARA)

1. Tarihî Nitelikleri

İslâmî dönemde Kastilya ve Navar krallıklarına karşı yürütülen cihat faaliyetinde önde gelen savunma merkezlerinden birisiydi.

Bu şehri 714 yılında Musa b. Nusayr ile Tânk b. Ziyâd birlikte fethetmişlerdir. 1060 Yılında Kastilya kralı Ferdinand tarafından işgal edildiyse de, kısa süre sonra geri alınmış, fakat 1081 yılında kesin olarak kaybedilmiştir. 1196 Yılında tekrar geri alınmaya çalışıldıysa da başarı sağlanamamıştır. Yani, toplam 367 yıl İslâm yurdunun bir parçası olarak yaşamıştır. Ulucâmi'nin yerine inşa edildiği tahmin edilen Sigüenza Katedrali'nin çevresindeki mahalleler ve sokakların yapısından anlaşılıyor ki, burası Endülüs devirlerindeki şehir merkezidir.

2. Sûr kalıntıları, Endülüs Köprüsü ve Hospedería Princesa Elima Butik Hotel

Bu şehirde Endülüs devirlerinden hemen hiçbir eser kalmamıştır. Sadece katedralin yakınında bulunan sûr kalıntıları ve kalıntılarla birlikte kare şekilli kulenin Müslümanlardan kalma olduğu tahmin edilmektedir.

Henares nehri üzerindeki Endülüs Köprüsü, kısmen İslâmî dönemden kalmadır.²⁴

Guadalajara'nın Brihuega semtinde bulunan Hospedería Princesa Elima Butik Hotel, Endülüs sanatından esintilerle dekore edilmiştir.²⁵

²² Daha fazla bilgi için bkz. Sally Garen, "Santa María de Melque and Church Construction under Muslim Rule", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 51, No. 3 (Eylül 1992), pp. 288-305; Jose Fernandez Arenas, *Mozarabic Architecture*, New York-Barcelona 1972. Tuleytula şehri ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Şekîb Arslan, I, 252 vd., II, 3 vd.

²³ Ebû Abdullah Muhammed Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk fi ihtirâkı'l-âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, I, 552

²⁴ Daha fazla bilgi için bkz. İnân, s. 328-330; Şekîb Arslan, II, 51 vd.

SONUÇ

Bu alan araştırması sırasında görülmüştür ki, bugün Madrid, Toledo ve Guadalajara'da Müslümanlardan kalan mücerret izler, lisanda ve belli ölçüde insanların karakterinde gözlemlenebilmektedir. Müşahhas izler ise daha çok kısmen şehir yapısı ve mimârî alandadır. Ancak, Endülüs devirlerinden kalan mimari eserlerin %95'ından fazlası bugüne ulaşmamıştır.

Yıkılmayıp ayakta kalan eserlerden meselâ câmilerin çoğu ya bilinçli şekilde yıkılmış ya da kiliseye çevrilmiş, yıkılan bazılarının yerine kilise inşâ edilmiş, minareler ise çankulesi yapılmıştır. Saray, köşk ve konak gibi yapılar ise yeni Hıristiyan sahiplerince yenilenmiş, yenileme esnasında Endülüsî unsurlar kısmen ya da tamamen yok kaybolmuştur. Endülüs mahallelerine gelince, bunlar da yeni yapılarla büyüyen şehirlerin içinde nerdeyse kaybolup gitmiş, geriye onlardan dağınık bazı parçalar kalmıştır.

KAYNAKÇA

- AINAUD DE LASARTE, J., *Toledo*, Barcelona 1947.
- ARENAS, Jose Fernandez, *Mozarabic Architecture*, New York-Barcelona 1972.
- GAREN, Sally, "Santa María de Melque and Church Construction under Muslim Rule", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 51, No. 3 (Eylül 1992), pp. 288-305.
- İDRÎSÎ, Ebû Abdullah Muhammed Şerîf, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989.
- İNÂN, Muhammed Abdullah, *el-Âsâru'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fî İsbanya ve'l-Burtugal*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997.
- KAMEN, Henry, *The Escorial: Art and Power in the Renaissance*, Yale University Press, New Haven – Connecticut 2010; (Çevrimiçi) <http://whc.unesco.org/en/list/318>, 26.06.2011.
- LEVI-PROVENÇAL, Evariste, "Toledo", *İA*, XII/1, 427-430 "Madrid", çevrimiçi (<http://muslimheritage.com/topics/default.cfm?TaxonomyTypeID=21&TaxonomySubTypeID=111&TaxonomyThirdLevelID=1&ArticleID=431>), FTSC Limited, Ağustos 2004.
- MAKKARÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb*, thk. Yûsuf M. el-Bukâî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- MONTEQUIN, Francoise de, *Compendium of Hispano-Islamic Art and Architecture*, Hamline University Press, Minnesota 1976.
- ROSENTHAL, E. "İspanya'da Arap Hâkimiyetinin İzleri", çev. Yusuf Alemdar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1 (Haziran 2006), s. 251-271
- ŞEKÎB ARSLAN, Emîr, *el-Hulelü's-Sündüsiyye fî'l-ahbâr ve'l-âsâri'l-Endelüsiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kâhire 1936.
- ŞEYBAN, Lütfi, "İspanya Alan Araştırması", Eylül-Ekim 2011.

²⁵ Oteli görmek için bkz. <http://www.eventplannerspain.com/microsite/2052/En/Hospeder%C3%ADa-Princesa-Elima>